

BAKÓ ENDRE

Ady Endre fiktív alakja a szépirodalomban

I. rész

Ady a Holnap hőségének vizionálta magát (*Új vizeken járok*), de már életében kulcsregények modelljévé, szereplőjévé vált. Egy mezőtúri tanár, Boross István 1928-ban megpróbálta összegyűjteni a költő addigi szépirodalmi ábrázolásait.¹ Úgy találta, hogy Ady Endre fiktív képmása elsőnek Zsoldos László *Háromkirályok* című regényében tűnik fel, „melynek egyik epizód-alakjaként szerepel Ady, mégpedig mint a regénynek címet adó operett-librettistát mutatja be a szerző, élénken ellenszenves vonásokkal.”² Az 1912-ben írott lektúrból bennünket csupán annyi érdekel, hogy az Adyról mintázott, karikatúraszerű figura eredeti neve Apafi Márton, „ám, amióta megjelent az utolsó kötete, amely *Szittyá-Mákony* cím alatt készült bejárni a világot (s amelynek első verse, mellesleg szólóvást, úgy hangzott, hogy: »Szittyá vér, fene vér / Pestist büzlenek a sánta dögök, / Vagyok a Búsvad szittyá-kölyök, / és röhögök. / Mert van, aki Jön, / sőt jön, aki Van, / aki nem iromba ákom-bákom, / de izomcsenevítő (de muszkli- / ropogtató) buja kéjdenévér: / a szittyá Mákony«), azóta mindenki a kétségtelenül újszerűbb és jellegzetesebb 'Mákony' néven becézte a parlagi 'Márton' helyett.”³ Az író futólag eleveníti meg Apafi Mákony alakját, a személyes dimenzió megteremtésének szándéka nélkül. Apafi úgy kerül a gyorsan pergő történetbe, hogy összehozza a sors Ollár Mátyással, a Díva Színház másodhegedűsével, akinek – önrítelmzése szerint – akkor lehet érdemi esélye a társadalmi felemelkedésre, ha bemutatják *Háromkirályok* című operettjét. A műnek már van zenéje (és az tetszik is a színházdirektor asszonynak), de még nincs szövege. Végül Apafi Mákony vállalkozik a librettó megírására. „Hüh, az nagy ember, barátom, igen nagy ember! Úgy bámul rá a publikum, mint [borjú] az újkapura.”⁴ – nyugtatják Ollárt. „Mesés librettót írok magának. Tudja? Bögni fog tőle. [...] Örömeben fog bögni.”⁵ – ígéri a hányaveti

Apafi. Szavát beváltja, mert teheneket is szerepeltet a szövegében: „A világ nagy örömtében, / Vig főnséggel fejem én; / Nevem azért fej-edelem, / Mert a tehenet fejdelem. / De mindig csak addig fejem, / Míg nyakamon van a fejem.”⁶ „De csupa szemenszedett hülyeség. Visszautasítottam.”⁷ – mondja csalódottan Ollár. (Később az „írói igazságszolgáltatás” sajátosan érvényesül a cselekményvezetésben: a partitúra ugyanis a lángok martalékává válik a Díva Színház tüzében.)

Boross nem találkozott Harsányi Kálmán *A kristálynézők*, továbbá Oláh Gábor *Szegény magyarok* című kulcsregényeivel (mindkettő 1914-ben jelent meg). Harsányi műve egyike az első magyar lélektani vagy esszéregényeknek, nehézkessége ellenére markáns alkotás; „a sokat változó utókor számára is izgalmas kísérlet” – hangsúlyozza Bodnár György a regény legújabb kiadásának utószavában.⁸ A tíz nap alatt játszódó regény a főhős, Balogh Fábán prizmáján át enged bepillantást az első világháború előtti Budapest kulturális, művészeti életébe. A főhős úgy látja: az értékes kezdeményezések, eredmények ellenére Pest világában a nemes hagyományörzés helyett az álkultúra, a kozmopolita cinizmus uralkodik. Kulcsregény lévén, az íróhoz közel álló kommentátorok tudni vélik, hogy Balogh Fábán a szerző saját (elképzelt) alakmása; Divéky Tamás ugyancsak ő, fiatalabb korában; Thoroczky Aladár Körösfői Kriesch Aladárral, Haller Ödön Lechner Ödönnel, Sibó Ferenc Sidló Ferencsel, Pásztor Aladár pedig Bartók Bélával azonosítható. „Ady alakja is átsuhan a színen egyszer. Mikor Balogh becseppen a kávéházi írók közé, éppen búcsúzik. Megvolt mappájában az arcképe. Sajnálta, hogy elment. Szerette volna halani az eleven szavát.”⁹ Divéky Tamás nagy erővel védelmezi korának művészi teljesítményeit. „Tucat-számra sorolta föl élő jeleseink nevét, és beszélt neki a nagy tüzü új lírikusról; a valóságos, igazi magyar parasztlélek őserővel teljes regényírójáról; a zseniális fiatal zeneszerzőről, aki egy lépéssel az európai zene-pápák előtt jár, s mégsem röstell, ködmönt öltve, csizmásan vármegyéket végig gyalogolni, hogy ősi magyar zeneformák után kutasson. [...] Kivételek, fiam, kivételek, amelyek csak még jobban kiélezik a sza-

1 BOROSS István: *Ady Endre alakja regényirodalmunkban és a köz-tudatban*, Török Könyvkiadó, Mezőtúr, 1928.

2 BOROSS István: *i. m.*, 15.

3 ZSOLDOS László: *Háromkirályok I*, Tolnai, Budapest, 1928, 69.

4 ZSOLDOS László: *Háromkirályok II*, Tolnai, Budapest, 1928, 187.

5 ZSOLDOS László: *Háromkirályok I*, *i. m.*, 70.

6 *Uo.*, 182.

7 ZSOLDOS László: *Háromkirályok II*, *i. m.*, 186.

8 BODNÁR György: *Utószó = HARSÁNYI Kálmán: A kristálynézők*, Pesti Szalon, Budapest, 1993, 454.

9 EMÖDY Zoltán: *Széljegyzetek A kristálynézőkhöz* [sic], Élet, 1931/12., 240–242.

bályt!”¹⁰ – hűti le Balogh Fábián Divéky lelkesedését. Hősünk végképp a hipnotikus álmélet, a kristálynézők látomásaiba merül.

Oláh Gábor pamflet-regényének egyik fő alakja Tóth András szobrász (Tóth Árpád édesapja) fiktív mása: Tar Lőrinc. Fiát, Tar Lászlót, a főhóst részben Tóth Árpádról, részben önmagáról mintázta. A cselekmény Debrecenben és Budapesten játszódik. Tar László pesti egyetemistaként kerül kapcsolatba a modern irodalom képviselőivel. „Az egész irodalmi forradalomnak Idakéry volt a vezére, ez a barnahajú, barna bőrű, rekedt szavú fiú, aki a mámor és az önbizalom táltosain rohant hadoszlopa előtt; félig gyermek volt, félig lángész, aki soha nem ismert magára. Ő volt a legszilajabb és legcsodálatosabb; aranyat és szemetet, sarat és gyöngyöket bizarr zürzavarban ontott és öntött nemzete fejére. Az ország fele átkozta, másik fele imádta. Egészen új csengésű nyelvet teremtett magának; négy sorából névtelenül rá lehetett ismerni. Élete szakadatlan hajrátempóban zuhogott; betegség és ambíció vérebei marták a sarkát, futnia kellett.”¹¹ Tar Lászlót egy bátor cikke után meghívják a Nyugat szerkesztőségébe. Ennek a látogatásnak Oláh Gábor eleven, de groteszkbe hajló leírását adja. Ady a zseni pózában titánkodik: „Míg én nem jöttem, még sírni sem tudott ez az Iránszagú pandúr-nemzet.”¹² – Majd: „Utánam ötven évig nem jön hozzám hasonló költő – dünyögte félhangon a fő lírikus. Bántotta, ha mást is dicsérnek a jelenlétében.”¹³ Később szerzői közlésként Idakéryt minden idők legdélyfőbb költőjének nevezi, aki féltékeny a Léda név miatt a fiatal Tar Lászlóra, emiatt párbajt vívnak, ami kibéküléssel végződik.¹⁴ Ennek ellenére Tar László „Idakéryvel nem bírt megbarátkozni, gyűlölte, olthatatlan gyűlölettel, mert ártatlanul sértette vérig.”¹⁵ Ebben a lelkiállapotban látenszen tükröződnek Oláh Ady iránt táplált ambivalens érzelmei. Az olykori barátkozások ellenére (például párizsi találkozásuk 1908-ban) az Adynál konzervatívabb ízlésű Oláhból fel-feltörnek a magát vesztes pozícióba manőverező fél negatív emlékképei (szoros összefüggésben azzal, hogy Rákosi Jenő többek között őt akarta felhasználni arra, hogy Ady diadalmenetét megzavar-

ja). Erre a könyvre – amely egyfajta előképe Szabó Dezső *Az elsodort falujának* – maga Ady is reagált. „Én is benne vagyok (bizonyisten ez a legkisebb baj), te is benne vagy, mindnyájan benne vagyunk e titánkódó műben. Mi kiheverhetjük ezt a szerepeltetést valamennyien, de Oláh Gábor, akit szeretek és sajnálok, bajosan.”¹⁶

Kaffka Margit 1917-ben megjelent *Állomások* című regényében a költő regényesített mása a Kürthy Bálint nevet kapta. „Az *Állomások* korrajzát a nagy igény és a hatalmas arányok jellemzik. Egy modern nagyvárosnak – a századelő Budapestjének – teljes kulturális képét akarja adni, meg akarja mutatni a művészeti törekvések társadalmi környezetét, s igyekszik felvázolni azt a politikai harcot is, amely az első világháború előtti évtizedet kitöltötte”¹⁷ – írja Bodnár György. Nem lenne hiteles a korfestés, ha Ady Endre kulcsfigurája kimaradt volna belőle. De természetesen szerepel benne, s bár mindössze egyszer lép elő és szólal meg személyesen, szellemalakja jelen van a regény szereplőinek tudatában – mint nyugtalanító jelenség, kinek pozitív, kinek negatív értelemben. „...Kürthy Bálint verseiről kellett beszélni. Az ember végén is idejut, itt áll meg, ez a legtöbb!”¹⁸ Nem olvasói, rajongói támadtak: Kürthy Bálint „vátész”, „zseni”, „emberi csoda”,¹⁹ „az egyetlen! Utána pont jön és senki, semmi. Vagy ötszáz évig.”²⁰ [...] „Ez a száz esztendő elvégezte kötelességét.” Kürthy maga szokta ezt mondogatni.”²¹ Egyesek csodálják zsenijét, nyelvi, politikai merészségét, szenvedélyét, tragikus életérzését, kálvinista dacosságát, magyar keserűségét, mások viszont „idétlen vátésznek”²² tartják. Az egyik szereplő például így jellemzi: „Ez a lángelme józan állapotában egy gögös, korlátolt, kellemetlen úr, egy vidéki bagaria gavallér [...]; de amikor iszik (hála istennek sokszor teszi), akkor egy bájos ember, beszédes, rossznyelvű, kiveséz minden eleveneket és holtakat...”²³ Mindez Kaffka Margitnak alighanem személyes tapasztalata lehetett. Végül, az

10 HARSÁNYI Kálmán: *A kristálynézők*, i. m., 264.

11 OLÁH Gábor: *Szegény magyarok I*, Debrecen, 1914, 134.

12 *Uo.*, 296.

13 *Uo.*, 297.

14 OLÁH Gábor: *Szegény magyarok II*, Debrecen, 1914, 57–67.

15 *Uo.*, 76.

16 ADY Endre: *Szegény magyarok: Szegény Oláh Gábor = Ady Endre az irodalomról*, szerk. VARGA József, VEZÉR Erzsébet, Magvető, Budapest, 1961, 372.

17 BODNÁR György: *Kaffka Margit regényei = KAFFKA Margit regényei*, Szépirodalmi, Budapest, 1968, 21–22.

18 KAFFKA Margit: *Állomások = K. F. regényei*, i. m., 465.

19 *Uo.*, 468.

20 *Uo.*, 489.

21 *Uo.*, 545.

22 *Uo.*, 575.

23 *Uo.*, 535.

1912. május 23-án lezajlott úgynevezett „vérvörös csütörtök” estéjén, egy budai kiskocsmában Rosztoky Éva, a könyv főhőse is megismeri Kürthy, aki immár barátnőjének a szeretője. Az első benyomása nem kedvező róla: a „szociáldemokrata” költő kifejezetten durván beszél egy kocsisal. Aztán rögtön egy liter bort rendel, és valósággal ócsárolja a „nagy tüntetés” (azaz a „vérvörös csütörtök”) szervezőit: „Átkozott, csúf Nagyida volt itt minden...”²⁴ Amikor hazakíséri Rosztoky Évát, a következőket mondja a „vén Iszter”-ről: „Mindig is boldogtalan, apró, leigázott népek szabdalt földjei közt sillant a vén zsvány; nem lesz sose másképp.”²⁵

Szabó Dezsőt is kitartóan foglalkoztatta Ady tragikusán megélt, sorsszerű magyarsága, több esszé t szentelt neki, halála után könyvet is tervezett róla,²⁶ a kor szak egyik meghatározó szellemiségét látta benne, ahogyan nem sokkal később Szekfű Gyula is (az 1920-as *Három nemzedékben*). Úgy vélte: Ady „a legnagyobb és legmagyarabb költő, a legcsodálatosabb név, melyet az ezeréves európai magyar élet termelt, egész költészete egyetlen zokogó, könyörgő, átkozódó szerelem a magyar fajért.”²⁷ (Pedig emberileg nem kedvelték egymást; főleg Ady idegenkedett Szabó Dezsőtől.)

Szabó Dezső fő művében, *Az elsodort faluban* (1919) Adyról mintázta Farkas Miklós alakját. Szabó kettős fénytörésben látatja hősét: Farkas Miklós zseni (ezt ő maga is állandóan hangoztatja), jövőt látó ember, ugyanakkor a dekadencia szimbolikus alakja, aki az idegösszeroppanáshoz is közel kerül. „A nagy fekete szemekben s a szép, széles szájon az elítéltek tragikus mosolygása. De a kikészített vonások, az örökös pózba sajtó arc mögött egy megvert, sírni akaró, kétségbeesésig dédelgetésre váró gyermek.”²⁸ Olykor neuraszténiás „zivataros, omlós sírásban tör ki.”²⁹ Az irodalmi élettől megundorodott, beteg Miklós hazamegy a falujába abban a reményben, hogy a vidéki környezetben dolgozni tud. De végül ott sem a tenni akarás, hanem a halálvágy határozza meg önértelmezését: „Hagyj meghalni. Így legalább egy szimbólum leszek. Egy megölt ország, egy megrabolt

faj szimbóluma.³⁰ „Én nem vagyok egyéb, mint magára ismert tudata pusztuló fajomnak...”³¹ Amikor a román betörés miatt neki is menekülnie kell, a kétségbeesés helyzetben „A szekér tetején, katonás egyenesen állt Miklós, arcát borzasztó grimaszokra torzította [...] s ijesztő arcrángásokkal acsarkodta, mint egy nehéz fenyegetést: Magyar vagyok, magyar vagyok!”³² Majd, miután még egyszer elismételte ezt a mondatot, „leugrott a szekérről, nekiesett az egyik lónak, agyba-főbe verte, s közben az örültek átrontó kilátásával ordította: Magyar vagyok, magyar vagyok.”³³ Fülep Lajos, a könyv egyik első, mértékadó kritikusa ízzé-porrá zúzta a regény vélt értékeit. Ady szerepeltetéséről például így vélekedett: „Kétségbeesítő, mivé válik Szabó kezén Ady, írni se igen tudok róla rosszul nélkül.”³⁴ Nagy Péter is úgy látta, hogy a regényfigura nem tudott emberi alakká finomulni.³⁵ Szabó Dezső ugyanakkor tagadta, hogy hősének ihletője Ady lett volna. „Az elsodort faluban nyoma sincs Ady Endrének, és eszem ágában sem volt, hogy nyoma legyen... [...] Farkas Miklós külsejét egy emlékezetemben élő arcra mázoltam át. Ez az arc – cigányprímás volt Székelyudvarhelyen – véletlenül hasonlított Adyhoz. Így aztán végig élveztem azt a kolosszális humort, hogy éveken át vitatkoztak afelett, hogy milyen rosszul vagy milyen nagyszerűen rajzoltam Ady Endrét. Pedig Ady Endre alakja egyetlen egyszer sem merült fel a regény írása közben.”³⁶ Szabó Dezső 1927-ben színdarabot is tervezett Adyról, amit néhány újsághír is tanúsít.³⁷

Nem valószínű, hogy Móricz Zsigmondot Kaffka Margit vagy Szabó Dezső bátorította fel arra, hogy Báthory Gábor alakját a *Tündérkertben* (1922) Adyról

30 *Uo.*, 357.

31 *Uo.*, 484.

32 *Uo.*, 369.

33 *Uo.*

34 FÜLEP LAJOS: *Szabó Dezső regénye – Az elsodort falu* = F. L.: *A művészet forradalmától a nagy forradalomig II*, Magvető, Budapest, 1974, 193.

35 NAGY PÉTER: *i. m.*, 209.

36 *Ady-könyv: Dokumentumok az Ady-kérdéshez*, szerk. REITER László, Amicus, Budapest, 1924, 79. – Idézi HEGEDŰS Nándor: *Ady Endre nagyváradi napjai*, Akadémiai, Budapest, 1957, 367.

37 Például: „A XX. század legérdekesebb magyar zsenijéről, Ady Endréről ír színdarabot Szabó Dezső. Egyelőre még bizonytalan, hol, melyik színházban fog színre kerülni az Ady Endréről szóló darab. Hír szerint azonban Szabó Dezső szándéka az, hogy a színházzal, amely majd darabját előadja, Törzs Jenőt fogja felkérni Ady Endre szerepének eljátszására.” Tolnai Világlapja, 1927. október 5., 52. – Bemutatóról azonban nincs hír; Szabó Dezső monográfusai (Nagy Péter, Gombos Gyula) sem tudnak róla.

24 *Uo.*, 578.

25 *Uo.*, 581.

26 NAGY PÉTER: *Szabó Dezső*, Akadémiai, Budapest, 1964, 406.

27 SZABÓ DEZSŐ: *Ady-kérdés? Válasz Herczeg Ferencnek hasonló című cikkére*, Világ, 1924, augusztus 5., 5. – Újraközölve: Sz. D.: *A magyar Káosz*, Szépirodalmi, Budapest, 1990, 119–125.

28 SZABÓ DEZSŐ: *Az elsodort falu*, Csokonai Kiadóvállalat, Debrecen, 1989, 53.

29 *Uo.*, 55.

mintázza. Sokkal inkább Ady szuggesztív egyénisége, tragikus élethabzsolása, ellentmondásos személyiségalkata inspirálta Báthory jellemének megalkotására. Az összefüggés az első pillanattól kezdve evidens volt, több kritikus is jelezte. Erre emlékeztet Tóth Dezső – Nagy Péter *Tündérbkert*-értelmezésével élesen polemizáló – tanulmánya.³⁸

Krúdy Gyula 1925-ben, a Nyugatban kezdte publikálni *Ady Endre éjszakai* című emlékező sorozatát (az egyik közleményt regényrészletnek nevezte), amely könyv alakban csak tizennégy évvel az író halála után, 1947-ben jelent meg.³⁹ Tíz évvel később a kiadvány anyagát önálló ciklusként egyben tartva közölte újra Kozocsa Sándor összeállításának II. kötete.⁴⁰ Fábri Anna 2005-ben a sorozatot két írással kiegészítette, és az eredeti sorrendet némileg megváltoztatva a szöveget ismét önálló könyv alakban jelentette meg.⁴¹ (A kötet műfaji megjelölést nem tartalmaz.) Az írások a korabeli Budapest éjszakai életének sajátos légkörét, hangulatát és nevezetes lovagjait idézik; egyes szereplők oldalakat kapnak (például Esperes), míg Ady Endre ritkábban tűnik fel. Az utolsó fejezetek viszont töményen róla szólnak; a legutolsó a beteglátogató Krúdy benyomásait rögzíti róla. Kovalovszky Miklós forrásokra hivatkozva állítja, hogy Krúdy sohasem járt Adyék Veres Pálné utcai lakásában; „megálmodta ezt a látogatást.”⁴² Így merő fikcióról beszélhetünk, amelynek szervezője az a bizonyos belső hang, amely az író kozmoszát, a témától függetlenül, determinálja. Ez azonban nem csökkenti az írás művészi színvonalát, hiszen Krúdy alkotásainak fő értéke a költői legendárium, és nem a dokumentatív hitelesség.

1929-ben Bécsben jelent meg Paál Ferenc *Hamu alatt* című munkája. A szerző mély intellektussal megírt könyvét a (bécsi magyar) emigráció regényének nevezi. Egyes baloldali kritikusok elhibáztaknak, sőt botrányosnak bélyegezték a regényt, amelynek eszmei tartalma az, hogy az emigráció lelkiileg, morálisan, olykor fizikailag is megtöri az embert, elhomályosítja ítélőképességét.⁴³ Az esszéizáló, helyenként pamf-

letstílusra váltó regényben azonosítható emigránsok is feltűnnek – Homonnay báró kivételével epizód-szerűen (Kafka János: Kassák Lajos; Barna Mihály: Balázs Béla; Haller Ödön: Gábor Andor; Adorján Árpád: Antal Sándor; Homonnay báró: Hatvany Lajos stb.). Az emigránsok olykor Adyról anekdotáznak, még inkább intimitásokat pletykálnak. E – nem túl lélekemelő – történetek oda futnak ki, hogy a zseni a magánéletben esendő, sőt gyarló ember volt, a legjobb barátait is elmarta magától, pénzügyekben pedig megbízhatatlannak bizonyult. Adorján szerint „nagyon link volt a Bandi, hazug ember volt, egymás között elég jól tudjuk ezt...”⁴⁴ Homonnay aztán rálicitál: „Kellemetlen vidéki ember volt baráti érintkezésben, hálátlan és intrikus természet...”⁴⁵ (A báró mindeközben folyamatosan cikkeket ír és előadásokat tart Adyról.)

Ezeket a deheroizáló szövegeket élesen elutasítja Pintér (Politzer) Tibor, a regény egyik főszereplője, aki grandiózus regényt akar írni a költőről és korának Magyarországról. A *Hamu alatt* talán legmegragadóbb jelenete az, amikor a fiatal hős fantáziavilágában kezdenek kirajzolódni az általa tervezett regény tágabb kontúrjai. Egy nagyszabású, zaklatott és végletes ellentéteket magába sűrítő látomás bontakozik ki itt: „Tibort hatalmába kerítette az a gondolat, hogy Ady-regényt fog írni – a legközvetlenebb utókor, az a generáció, amely 18 után füstben és magányban indult útnak, hogyan megy át Ady végzetén új célok és eszmények felé vágva – megírni a friss közvetlen romantikák levegőjében: Ady és Léda regényét... [ez a kor] a század forrongó, zajló első tizede, a magyarság kossuthi másodvirágzása, ahogy innen is, onnan is elindul egy csillag, s végül megmozdul az egész égbolt – kívülről nézni a kort, amire éppen vele, az ő nemzedékével tett pontot a történelem, – megírni az egykori Nagyváradot, az európai zsidóságot, néhány mozgékony magyart, lapok fényeit, Tisza konok kálvinizmusát, a monarchia sötét és elvetemült diplomáciáját, Európát, Párizst, mámoros magyar zarándokokat a Szajna partján, s elfojtott magyar tüzeket a magyar határszéleken: egy készülő, vajdó nemzeti tragédiát [...].”⁴⁶ (Folytatjuk)

38 TÓTH DEZSŐ: *Báthory és Bethlen alakja Móríc Tündérbkertjében*, Irodalomtörténet, 1956/1., 68.

39 KRÚDY Gyula: *Ady Endre éjszakai*, Fehér Holló, Budapest, 1947.

40 KRÚDY Gyula: *Írói arcképek II*, 1957, Magvető, Budapest, 1957, 76–229.

41 KRÚDY Gyula: *Ady Endre éjszakai*, Noran, Budapest, 2005.

42 *Emlékezések Adyról IV*, szerk. KOVALOVSKY Miklós, Akadémiai, Budapest, 1990, 149.

43 Lásd: FÁBRY Zoltán: *A magyar emigráció regénye* = F. Z.: *Való-*

ságirodalom. Cikkgyűjtemény a Korunk anyagából 1926–39, Tatrán, Bratislava [sic], 1967, 126. – A teljes cikk: 126–128. (Első megjelenése: *Korunk*, 1929/5.)

44 PAÁL Ferenc: *Hamu alatt*, Europa Verlag, Wien–Budapest, 1929, 150. 45 *Uo.*, 153.

46 *Uo.*, 157.